

Egy etnográfiai terepmunkahelyszín újralátogatása (1999–2024)

RÉGI TAMÁS

antropológus, muzeológus, Néprajzi Múzeum, Budapest

Rezümé | Az antropológiát szokás egyfajta lineáris tudástermelési folyamatként láttatni, aminek határozott kezdete és vége van, és jól elkülöníthető stádiumokból áll. Legtöbb esetben azonban az antropológia inkább egy folyamatos tudásfenntartó folyamat, amiben a terepmunka helyszínének újrafelfedezése fontos szerepet kell, hogy játsszon. Az antropológiában nem ritka, hogy a kutató újralátogatja egykori terepmunkahelyszínét, ami nemcsak arra ad neki lehetőséget, hogy az adott közösségben érzékelje a változásokat, de arra is, hogy akár saját szakmai érdeklődésében is érzékelje azokat. Ebben a cikkben egy kenyai terepmunkahelyszínen huszonöt évvel későbbi újralátogatását írtam meg.

Kulcsszavak | terepmunka, Kenya, újralátogatás, modernizáció, nomádok

1999-ben jártam először Kenyában, amikor is három hónapot töltöttem szamburu és turkana területen. Ennek az útnak az élménye megalapozta a későbbi kapcsolatomat a kelet-afrikai nomád népekkel és tulajdonképpen az egész tudományal is. Ennek ellenére, erre az észak-kenyai területre később nem tértem vissza, a sors úgy hozta, hogy későbbi terepmunkáimat Dél-Etiópiában végeztem, és majd két évtizednyi energiámat annak a területnek szenteltem, nem pedig a kenyai sivatagnak. Éppen ezért izgalmas volt pontosan huszonöt év elteltével újra meglátogatni ezt a területet.

Bár az Európán kívüli terepmunkákat az 1990-es évek végén már egyre könnyebb volt kivitelezni, ez még mindig az az időszak volt, amikor egy három hónapos állomásozó terepmunka Kelet-Afrika nehezen megközelíthető területein feladta a leckét a kutatónak. Az első olyan magyar antropológus generációhoz tartoztam, akik a rendszerváltást követően már könnyebben utazhattak, akik egyszerűbben hozzáférhettek olyan szakirodalomhoz és információkhoz, amikből felkészülhettek egy ilyen útra. De az út megtervezéséhez még nem használtam internetet vagy emailt, és nem voltak online térképeim. Kenya, bár nyitott és politikailag a haladóbb afrikai országok közé tartozott, az északi határvidékeire akkor sem sok figyelmet fordított. Akit lehetett, visszafordított az oda igyekvők közül. Az államiság fenntartása egyértelműen a déli népekre alapozódott, és az északi vidékeken élőknek többnyire meg kellett elégedniük az amúgy is szegény ország peremvidék szerepével. Nem ismételném magam, az élményeimet erről az útról megírtam (Régi 2006). Itt legyen annyi elég, hogy az akkori terepmunkám egyértelműen ennek a politikai elhagyatottságnak a kontextusában formálódott. A szegényes vagy éppen nem létező infrastruktúra, a biztonság hiánya, az állandó élelem- és vízhiány mind olyan tényezők voltak, amelyekkel folyamatosan meg kellett küzdenem, és terveznem kellett velük. A kér-

dés inkább az volt, hogy mindezen gazdasági és politikai kihívások vagy ökológiai helyzetek mennyire jelentek meg a helyi népesség belső szervezettségében. Első látásra úgy tűnt, hogy ezen rendezőelvek (ökológiai sávok, ivóvízhez való hozzáférés, városok közelsége stb.) egy aránylag jól kivethető irányvonal mentén létrejött társadalmi képet tartott fenn, amiben az egyes csoportok határai jól elkülöníthetővé váltak, és a terepmunkát erre a rendszerre aránylag könnyen rá lehetett húzni. Ez persze egy naiv megközelítés volt.

A kenyai elit már a függetlenség után néhány évtizeddel (tehát az 1999-es terepmunkám idejében is) monopolizálta nem csak a gazdasági erőforrások nagy részét, de az ország belső nyilvános diskurzusait is (különösen az északi vidékeken élő népekről kialakult közbeszédet). Ezen két fegyvertény rányomta a bélyegét arra is, ahogy az államiságot működtették az északi határvidéken. És ez a helyzet volt az, amibe a terepmunkámat bele kellett illesztenem. Nehezen megközelíthető városok, amelyek próbálják az európai településmodellt fenntartani, de ebben sem a fizikai, sem a kulturális környezet nem volt hosszú távon partner a számukra. Irodák és iskolák, amelyek arra voltak hivatva, hogy egy multietnikus környezetben kiegyenlítsék az egyes identitások közötti egyenetlenségeket, de amelyek ténylegesen a saját magukról alkotott képnek sem tudtak megfelelni. Nomádok, akik az 1990-es években sem értettek még mindig szinte semmit az államiságból, a felelősségből vagy a társadalmi szerződésből, amit az intézmények elvártak tőlük. Mindezek persze nehezítették az antropológiai projekt kivitelezését, de éppen ezek tették vonzóvá is ezt a terepet a számomra. Ezek voltak ugyanis azok, amik miatt ezt a területet választottam, pontosan az az Afrika érdekelt, amelyik mindeddig sikeresen ellenállt a Nyugatnak.

Az antropológiát szokás egyfajta lineáris tudástermelési folyamatként láttatni, aminek határozott kezdete és vége van, és jól elkülöníthető stádiumokból áll. Legtöbb esetben azonban – különösen, ha minőségi antropológiáról beszélünk – az antropológia inkább egy állandó, folyamatos tudásfenntartó folyamat, amiben a terepmunka helyszínének újra és újra felfedezése fontos szerepet kell, hogy játsszon. Az antropológiában nem ritka, hogy a kutató újralátogatja egykori terepmunkahelyszínét, ami nem csak arra ad neki lehetőséget, hogy az adott közösségben érzékelje a változásokat, de arra is, hogy akár saját szakmai érdeklődésében is érzékelje azokat. Az ember máshogy látja nem csak saját viszonyát a szakmához, de a tudomány nyelve is változik az évek alatt. A kutató együtt öregszik a kutatottal, és az újralátogatás mindkét félnek közös visszaemlékezésre adhat alkalmat. Nem csak a közösség változik az egykori terepmunka helyszínén, de a táj, az éghajlat és a tárgyi kultúra is megváltozhat a két terepmunka között eltelt időben.

A személyes történetek az újralátogatás során egy tágabb etnikai, kulturális vagy ökológiai keretbe kerülhetnek. Migráció, egyéni sorsok, új közösségi identitások kialakulása vagy eltűnése évek távlatából tágabb keretet kap; tágabbat, mint az antropológus első látogatása során készített életútinterjúk során. Ebben az esetben az időfaktor a kutató malmára hajtja a vizet, mivel nem csak az adatközlőnek, de saját magának is vannak élményei az élettörténetben felbukkanó történelmi eseményekről, azaz létrejön egy saját referenciapont, amihez tud viszonyulni. Ezek az antropológiai újralátogatások sokfelé lehetnek, és céljuktól és időtartamuktól függően az eredmények is nagyon eltérőek. De ami a legtöbbjükre igaz, hogy nagyon nehéz őket kivitelezni. A kutató állandó lakhelyétől földrajzilag távol lévő terephelyszín újralátogatására ritkán nyílik lehetőség, kivitelezése sok pénzt, energiát és időt emészt fel, és legtöbbször nem kecsegtet olyan új eredménnyel, amivel a kutató meggyőződhetné a környezetét, hogy a látogatásra szükség van.

2024 májusában egy kenyai konferenciára hívtam meg a francia székhelyű GDR Rift szervezet Narokba. Rövid szervezést követően összeállt egy terv, hogy a konferencia előtt végigjárjam azt az útvonalat, amit 1999-es kenyai terepmunkám során követtem. Nem volt

cél a korábbi teljes tanulmányomat újraértelmezni, a társadalmi változások teljes kritikáját adni. Időm és a terület mérete inkább egy benyomásoktól tarkított terepmunka-újraélést vetítette előre, amelyben kis szerencsével régóta nem látott emberekkel találkozhatok, megismerhetem sorsukat, és láthatom a táj változását.

2024 április első napjaiban Nairobiban találkoztam Laurent Gabailal, aki a Toulouse-i Egyetem Antropológia Tanszékének a vezetője volt. Egy közös ismerősünk mutatott be bennünket egymásnak, Laurent nyugat-afrikai terepmunkája után Kelet-Afrikában szeretett volna dolgozni, és kérte, hogy velem tarthasson ezen az úton. Hamar kiderült, hogy azonos a ritmusunk, aránylag hasonlóan gondolkodunk az antropológiáról és a világról általában. Laurent is a hagyományos antropológiai módszertanban bízott, próbált észhez térni abból a posztkolonialista nyomásból, ami az utóbbi egy-két évtizedben oly sokunkat elbizonytalanított a szakmát illetően. – Lehet-e még antropológiát művelni egy fehér embernek Afrikában? – szembesült ő is oly gyakran a kérdéssel. Mindkettőnk vergődött a vádak alatt, és gyűjtötte a bátorságát ahhoz, hogy újra antropológiát csináljunk egy hagyományos afrikai közösségben.

Nairobiból bérelt terepjárával Wambába utaztunk, szamburu területre, ahol annak idején az első nomád közösségekkel találkoztam. Akkor Peter Lognyiro volt a segítőt, tolmácsoló, akivel azóta nem találkoztam, és nem is tudtam mi lehet vele. Laurent-nal a falu utcáin kezdtünk el beszélgetni az emberekkel, és a régi kinyomtatott fényképeim helyszíneit beazonosítani. Az emberek kíváncsiak voltak, érdeklődtek és segítőkészek a keresésben. Wamba lakosága az utóbbi huszonöt évben talán duplájára duzzadhatott, sok szamburu települt le a környéken, ami nem segített sem a környezetmegővésben, sem a már itt élő emberek helyzetén. Megélhetés továbbra sincs a környéken, az utcák tulajdonképpen homokos víz áztatta árkok. Egy idő után az egyik helyi férfi felismerni vélte Petert a képen, és érte küldte az egyik gyerekét. Nem sokkal később Peter szapora léptekkel vágott át a falut körülvevő ültetvényeken, és néhány percen belül örömmel ráztuk egymás kezét. Huszonöt év elteltével is minden részletre emlékszik, örül, hogy lát (1. kép). Elmondja, hogy nincs könnyű helyzetben: néhány éve szamburu harcosok elrabolták az összes marháját, fegyverrel jöttek, és mindet elvitték. Azóta azon dolgozik, hogy újra legyenek állatai, de nem sok sikerrel. A csapadék kiszámíthatatlan az utóbbi években, és az idén is áradásokat okozott a szokatlanul nagy mennyiségű lezúduló víz. A vadállatok, különösen az elefántok ilyenkor közelebb jönnek a faluhoz, és rengeteg kárt okoznak a kertekben.

1. kép

A helyi gazdák műanyag flakonokat fűznek fel egy madzagra, és kifeszítik őket a földjeik köré. A palackok hangja távol tartja az elefántokat, de persze ez a módszer sem kínál teljes védelmet. Nem úgy tűnt, hogy az ember oly könnyen menekülhetne a természet elől. 1999-ben több fotót készítettem a Wamba közeli dombokról. Akkor szeptemberben jártam a területen, tehát a száraz évszak vége felé, míg most az esős évszakban. Ez magyarázza a zöldebb vegetációt a mostani képen (2–3. kép), de ettől eltekintve nem sok változást lehet felfedezni a tájon. Bár a város megnőtt, a környező vadon mintha azóta is érintetlen lenne.

2. kép

3. kép

A Wambában töltött napok után Maralalon keresztül South Horra utaztunk. Az egyébként világosbarna táj most mintha zöld szőnyeggel lett volna leterítve. A folyók megáradva, a fű mindenhol kizöldülve, és napokig csak a zöld minden árnyalatában játszó dombok között autóztunk. Ahogy huszonöt évvel ezelőtt, úgy most is: Maralaltól az út bizonytalanná vált. Nem csak fizikailag, hanem átvitt értelemben is. Innentől mintha az ember egy másik világba lépne át, ahol mindenki csak arra figyelmeztet, hogy vigyázzunk. Törzsi villongásokra, a pokotok, a szamburuk és a turkanák közötti lövöldözésekre, amik az ide látogató idegeneket is bajba keverhetik. Bárkivel beszélünk az etnikai hovatartozásáról, mindig egy erős érzelmi töltet az alapja a magyarázatának. Azt veszem észre, hogy mintha egyre kevesebben említenék a felmenőiket. Pedig a csoporton belüli szolidaritás, az etnikai és klánidentitás legtöbb esetben a leszármazás gondolatán szerveződik meg. Különösen intézményes szinten, amikor egyes személyek beazonosíthatóvá és elszámoltathatóvá lesznek az állami apparátusban, azaz az állam számára láthatóvá válnak. Ami azonban talán a legfontosabbnak tűnik, hogy ugyanazok a klánok megtalálhatóak a különböző etnikai csoportokban. Ezeket a keresztidentitásokat legtöbbször közösségerősítő tulajdonságúnak gondoltuk, de az utóbbi időben rá kell jönnünk, hogy a konfliktusokban akár elő is segíthetik az eszkalációt. Az etnikai szövetségek folyamatosan változnak, az identitások a klánok mentén széttöredeznek. Nagyon úgy néz ki, hogy amint ezeket a történelmileg mobilabb identitásokat olyan külső hatások érik (kényszerű letelepítés, állami nyilvántartásba vétel, formális oktatás stb.), amik erősebb csoportkooperációt követelnének, konfliktus tör ki. Ez volt az egyik kiinduló probléma már évtizedek óta az észak-kenyai térségben is.

South Horr volt az a kis település, ahonnan annak idején gyalogosan folytattam az utamat Loiyangalani felé (4–5. kép). Akkor nem volt mit tennem, egyáltalán nem volt tömegközlekedés, és egy hét várakozás után úgy döntöttem, hogy gyalog indulok el a Suguta-völgyön keresztül a Turkana-tóhoz. Most is itt töltöttünk egy éjszakát, egy ház udvarán sátorban. A kis település, bár lélekszámban szintén felduzzadt az elmúlt évtizedekben, az infrastruktúrája nem változott. Az utakat itt is elmosták az esők, hatalmas medreket alkotva a tájba. Többször kérdés volt számunkra is, hogy tudjuk-e folytatni az utunkat a Turkana-tóig, de ahogy északabbra jutottunk, a csapadék is kevesebb lett. 1999-ben még nyoma sem volt a Lake Turkana Wind Power-nek (LTWP) ezen a vidéken (6. kép).

4. kép

5. kép

6. kép

Ez Afrika legnagyobb szélenergia-projektje. A kenyai Marsabit körzetben a Turkana-tótól délkeletre elterülő huszonkétezer hektáros területen 365 szélturbinát telepítettek 2014 és 2017 között. Ez adja Kenya villamosáram-ellátásának legalább tíz százalékát, uralja a tájat, amerre a szem ellát, csak turbinákat látni. Szurreális látvány. A vidék eredetileg szamburu, turkana, rendile és elmoló népek legeltető-, vadászó- és halászóterülete volt, akik a mai napig keserű szájjal szemlélik, ami a földjükön történik. Mivel a turbinák az országos főhálózatra vannak rákötve, a helyi közösségeknek semmi nem jut az itt termelt áramból. Voltak ígéretük napelemek telepítésére és az utak megjavítására, de ezek nem valósultak meg. A telepen csak magasan képzett, idegen munkaerőt alkalmaznak, helyiek szinte egyáltalán nincsenek bevonva a termelésbe. Az egész projekt szigetszerűen, a környezetétől teljesen elkülönítve létezik, és a modernizáció és fejlesztés továbbra is csak egy utópia marad a környéken. Azokat a turkana településeket, amelyek útban voltak a turbináknak, áttelepítették távolabbi területekre. A helyiek kaptak némi kompenzációt, de a fő narratíva a projekt mögött az volt, hogy ez a terület élhetetlen, kietlen és terméketlen, így bármiféle beavatkozás csak a helyiek javára válhat. Mióta Höhnel és Teleki 1888-ban itt járt, ez a hozzáállás nem változott. A terméketlenség már évszázadok óta legalizálva van, és ezt hivatott megváltoztatni az LTWP azzal, hogy teljesen „feltörte” a tájat, és villamosáramot termel rajta. Legalábbis ez a turbinákat üzemeltető cég egyik fő narratívája a projekttel kapcsolatban. A hagyományos földkezelési technikák persze teljesen mást mondanak erről a földről. Loiyangalani már generációk óta a Kulal-hegységből eredő édesvízi forrásnak köszönheti oázis jellegét. Ez vonzotta ide a turkana és szamburu családok többségét az utóbbi huszonöt évben is. A helyi családok hatalmas tudással vezetik állataikat az időszakosan kiszáradó területek között és tartják fenn a nyájukat. Loiyangalaniban egy szamburu asszonnyal beszélgettem, aki elmondta, hogyan vándorolt ide fiatalon a férjével a Chalbi-sivatag másik oldaláról, Marsabit alól.

7. kép

Ahogy megérkeztünk a tóhoz, a Loiyangalaniba vezető utat egy sor teherautó állta el (7. kép). A vízszint emelkedése miatt az út járhatatlanná vált, és csak terepjárók juthattak túl a köves útszakaszon. A Turkana-tó vizének évek óta tartó emelkedése miatt a partmenti halászközpontok épületei már alig látszanak ki a vízből (8. kép), több csoport arra kényszerült, hogy máshol keressen megélhetést és lakhatást. Hogy ez is az El Nino hatása lenne-e, nem tisztázott, de az emberek azt mondják, hogy a legtöbb tónak a Nagy-hasadékvölgyben emelkedett a vízszintje az utóbbi években, és a Turkana-tó szintén ennek a jelenségnek az áldozata. Az El-Molo öbölben élő elmolókat is kiöntötte a víz, és kénytelenek voltak feljebb költözni a parti sávban. Létrehoztak egy új települést az öböl másik oldalán, és egykori szent helyeiket átadták a tó vizének.

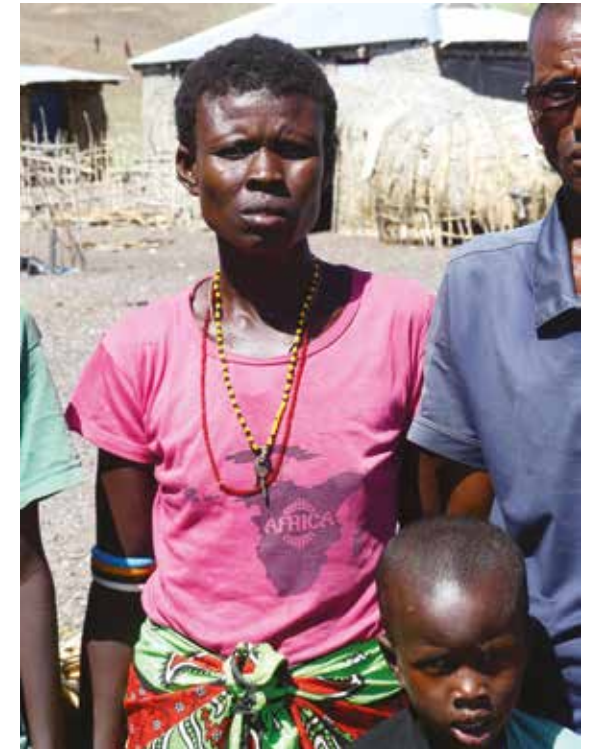
8. kép

9. kép

Az elmolók között egy lányt kerestem, akit 1999-ben a testvérével együtt egy turkana településen fényképeztem le tánc közben (9-10. kép). Legnagyobb meglepetésemre néhány percen belül feltűnt K. Iowa, akinek nem is kellett bemutatkoznia, mert azonnal felismertem a képről. A lány azóta visszaköltözött az elmoló faluba; egész életét ezen a területen töltötte, férjhez ment, és ma már a gyerekeivel él az öbölben. A beszélgetés aránylag hamar a múlt és a jelen összehasonlításába fordult át, abba, ahogy a múltban az éghajlat kiszámíthatósága miatt az itt élő nomádok valamivel könnyebben tudtak tervezni. Ez a tervezhetőség talán az egyik legfontosabb az olyan marginalizált közösségekben, mint az elmolók. Az észak-kenyai nomádok többnyire egyenlőségelvű társadalmaknak tartják magukat, ahol a vagyon felhalmozása csak szigorúan meghatározott szabályok mentén történő állatcseréken keresztül történhet. Ezek a közösségek közötti állatcserék főleg a házasságokon keresztül történnek. Azok a közösségek, amelyek ezen állatáramlásokból kimaradnak, elszegényednek, és az amúgy is perifériális társadalmak legszélére kerülnek. A periféria perifériájára. Ennek legjobb példái az elmolók, akik mint maradványnép, mindig is nehezen vettek részt a nomád életformában, és más afrikai nomád társadalmaktól eltérően (ahol az elszegényedett csoportokat valahogyan integrálják a nomád közösségek) kirekesztetté váltak. Ezekben az észak-kenyai nomád társadalmakban, mint a turkana, szamburu, gabbra, rendile stb., azok, akik nem voltak képesek az állataik számát fenntartani, lenézetté, szegényné és kirekesztetté váltak. Egyetlen kulturálisan elfogadott termelési mód létezik ezen a területen: az állattartás.

K. ennek a folyamatnak a nehézségeiről mesélt nekem, és a beszélgetés végén odaadtam neki a róla készült képeket, amiket aztán gondosan elhelyezett a kunyhójába dekorációnak. Ott lógtak a képek a kunyhója falán, amiben a családjával élt, néhány kilométerre attól a helytől, ahol fiatalemberekként huszonöt évvel ezelőtt találkoztunk. Csak ültem a kunyhóban, és önkéntelenül is összehasonlítottam az elmúlt huszonöt évünket, az övét és az enyémet, hogy mit is jelent nekünk ez a hely negyedszázad kontextusában. Ez olyan pillanat volt a számomra, amikor az antropológiai terepmunka banálisnak hatott, komolytalan és gyerekes ötletnek, ami ezt az egész helyzetet elrontotta. Mennyire jelentéktelen az antropológia által létrehozott 'hely' fogalom ahhoz képest, ahogy az itt élők ugyanezt a helyet megélik. Az emelkedő vízszint, az áradások és aszályok váltakozása, az állandó fegyveres összecsapások, a kormány totális inkompetenciája és kizsákmányolása egybe-

10. kép

sűrűsödött ennek az asszonynak az élettörténetében, abban, ami az elmúlt évtizedekben történt vele. A 'terepmunka' kifejezésből a 'terep', mint egy adott hely vagy lokáció összeférhetetlennek tűnt K. életvilágával, az elmúlt huszonöt év mindennapjaival. Ez negyedszázad távlatából visszatekintve egyértelmű volt. Akkor és ott rájöttem, hogy elveszteni a kapcsolatot a kutatott közösséggel az egyik legnagyobb hiba, amit antropológus elkövethet.

Nem is maradtunk tovább az elmolóknál. Motorra ültünk, és visszamentünk Loiyangalaniba, ahol még néhány napot töltöttünk mielőtt visszaindultunk Narokba, a tervezett konferenciára.

Irodalom

Régi Tamás

2006 Nomádok között Kelet-Afrikában. Budapest: Anthropolis Egyesület.

Revisiting an ethnographic fieldwork site (1999–2024)

TAMÁS RÉGI

Anthropologist, museologist, Museum of Ethnography, Budapest

Abstract | Anthropology is often viewed as a linear process of knowledge production with a definite beginning and end, consisting of clearly distinct stages. In most cases, however, anthropology is more of a continuous process of knowledge maintenance, in which the rediscovery of the fieldwork site must play an important role. It is not uncommon in anthropology for a researcher to revisit a former fieldwork site, which provides an opportunity not only to perceive changes within the given community but also to reflect on shifts in their own professional interests. In this article, I describe my return to a fieldwork site in Kenya twenty-five years later.

Keywords | fieldwork, Kenya, revisit, modernization, pastoral people